

Sannhet som selvtenkende tanke

BOKESSAY: Ingress

Av Truls Wyller

Sebastian Rödl spiller for tiden en framtrædende rolle i det internasjonale Analytic Idealism-miljøet ved universitetene i Leipzig, Chicago og Pittsburgh,¹ med et forfatterskap viet filosofien som et første person-prosjekt basert på vår grunnleggende menneskelig kompetanse til å sanse, tenke, snakke og handle i verden. Kunnskapen om denne kompetansen er refleksiv, og den filosofiske selvrefleksjonen er ikke basert på observasjon av empiriske eller oversanselige data. Den er, for å tale med Immanuel Kant, fornuftens "spontane" innsikt i sin egen virksomhet. I boken *Selv-Consciousness and Objectivity*, som utkom på Harvard University Press i februar i år, forfølger Rödl dette prosjektet med oppsiktsvekkende konsekvens.

Boken diskuteres intenst på seminarer ved tyske og amerikanske universiteter, og diskusjon er det nok behov for. Det er krevende lektyre, også for undertegnede, og verre ville det vært om jeg ikke allerede hadde tenkt litt i de samme baner som Rödl. Jeg vil heller ikke anbefale noen å gi seg i kast med denne utgivelsen uten et visst kjennskap til hans to tidligere bøker *Categories of the Temporal. An Inquiry into the Forms of the Finite Intellect*² (2012) og *Self-Consciousness*³ (2007). I dette bokessayet vil jeg belyse noen temaer i det samlede forfatterskapet.

TANKER I TID OM TID

Categories of the Temporal er primært en bok om Kant, som her er forfatterens læremester, sekundært om Gottlob Frege, som han respekterer, men også kritiserer for å redusere logisk form til deduktive forbindelser mellom utsagn med et nøytralt, formløst innhold. Mot det gjenoppliver Rödl tanken om en "transcendental" logikk der et utsagns form svarer til dets innhold. Det er en gammel tanke med opphav i [Aristoteles](#)' ontologiske begrep *kategori* som felles for virkelighetens og tankens struktur, og den gjenfinnes hos Ludwig Wittgenstein og tenkere inspirert av ham. For Kant sin del handler transcendental logikk om at de logiske betingelsene for erfaring sammenfaller med betingelsene for erfaringens gjenstander, noe blant annet de såkalte "erfaringsanalogiene" i *Kritikk av den rene fornuft* skal påvise *in concreto*.

Måten Rödl i den forbindelse utlegger substans- og kausalitetskategorien på, er forbløffende. For det første er det ikke spor av den utbredte, men empirisk idealistiske forestillingen om at Kants kategorier er mentale bearbeidelser av ytre inntrykk. Poenget er å kunne skille mellom en subjektiv suksesjon av ytre persepsjoner, som når vi suksessivt persiperer de ulike delene av et hus mens vi går rundt det, og en persepsjon av objektiv suksesjon, som når vi ser en båt drive nedover en elv. Dette forutsetter empiriske kriterier ved ytre gjenstander som gjør det mulig å skille det ene tilfellet fra det andre,⁴ og det som skiller objektiv fra subjektiv suksesjon, er at én og samme ting eller

"substans" vekselvis tilskrives uforenlige egenskaper. Slik *forstår vi det perseptuelle innholdet* i lys av substanskategorien.

For det andre er også dette uforståelig uten kausalitetskategorien. Mens huset består av numerisk forskjellige deler, omfatter det "kriterielle" forandringsbegrepet uforenlige egenskaper ved numerisk identiske ting, og hvordan kan det motsigelsesfritt gjøre det? Hvordan kan en ting i bevegelse omfatte tilstanden den kommer fra og tilstanden den beveger seg mot? Og gjør den det ikke, har vi ingen bevegelse, bare en serie *snapshots*.

Nettopp fenomenet bevegelse representerer for Aristoteles den grunnleggende typen forandring, *kinesis*, og *kinesis* er for Rödl det logiske bindeleddet mellom våre sansningers og våre utsagns *categories of the temporal*. Han tydeliggjør det med det grammatiske skillet mellom *progressive* og *perfektive* utsagn. Begge finner selv sted i tiden, og begge gjelder overganger mellom tilstander. Men mens de første betegner pågående aktiviteter, betegner de siste aktiviteter man ikke sannferdig kan tilskrive noen før de er fullført. Forskjellen er grammatisk enkel på engelsk, mellom "He was making dinner" og "He made dinner". Det første og bare det første utsagnet var sant om noe som skjedde før maten var ferdig. Slik er det også generelt med *kinesis*:

Det er sant at jeg var på vei hjem fra jobben en dag, selv om jeg omtrent midtveis falt ned i et synkehull og aldri kom hjem. Det er ikke på samme måten sant at jeg maler et bord dersom bordet er delt i to, for da er det ikke et bord. Til forskjell fra bordet er ikke bevegelsen hjemover et aggregat av numerisk forskjellige deler, det er tvert imot slik at helheten, også i urealisert form, er tilstede i hver enkelt del. Og hvordan er det mulig? Det er mulig slik *generiske* utsagn om forandringsformer kan være fullt ut gyldige for objektene de omfatter, og nettopp slik kan også naturens *lover* være det: Vi forstår en objektiv tidssekvens når vi forstår en persipert forandring i lys av kausalt virkende lover (eller "regler", som Kant sier).

SELVBEVISSTE TANKER, MED SIDEBLIKK PÅ ZLATAN

Mens temaet i *Categories of the Temporal* altså er hva slags objektiv suksesjon som svarer til våre tidsbestemte tanker om slik suksesjon, er temaet for neste bok, *Self-Consciousness*, selvbevisst tenkning i teori og praksis.⁵ Også tenkning tar tid, og heller ikke tenkning med tilhørende handlinger er aggregater av delbevegelser. Det er åpenbart i den rollen *seriøs overveielse* spiller i våre liv. Vurderer vi hva det er fornuftig å gjøre eller mene, beskriver vi ikke en serie fysiske eller mentale hendelser i oss selv. Vi motiveres av rasjonelle grunner som kanskje aldri realiseres, men som like fullt i lys av våre overveielser innleder en "kinetisk" prosess. De samme grunnene lar seg bare formulere abstrakt, som mulige sannheter:

Jeg tror at det snart blir regn fordi de mørke skyene trekker seg sammen; jeg går nå, fordi dere fornærmer meg. "fordi..." viser til et upersonlig tankeinnhold eller et saksforhold "at X" som verken finnes i min kropp eller kroppens nærområder, og som er åpent tilgjengelig for alle språkkyndige

mennesker. Like fullt motiverer det mine personlige overveielser. Jeg tenker ikke for eksempel at jeg går nå "fordi jeg tenker at dere fornærmer meg". Og i den grad andre menneskers tanker er noe jeg kan ta stilling til, er heller ikke de private, mentale prosesser. Handlingsforklaringer er derfor "spontane" på akkurat samme måten som mine egne handlinger er det: Hvis et annet menneske forklarer min handling, må vedkommende selv tenke "at X" og oppfatte meg som med-subjekt for samme tanke. Det utelukker at grunnene som forklarer våre handlinger er identiske med konkrete prosesser i vår person. (Mer om dette: <http://www.salongen.no/?p=7988>)

I lys av dette presenterer Rödl en tanke om at fornuft og selvbevissthet er identiske.

(1) Rasjonaliteten er jeg-bevisst. Fornuften er en selvtilstrekkelig og det vil si *autonom* evne til å tenke uten henvisning til Naturen, Gud, Tradisjonen eller andre objekter utenfor den selv. Kants og Opplysningstidens slagord om å tenke selv fanger derfor opp noe vesentlig ved all fornuftsbruk: Uten refleksiv bevissthet om egen tenkning tenker man ikke rasjonelt. Denne bevisstheten om egen tenkning kommer typisk til uttrykk i ordet "jeg".

Med "jeg" beskriver vi ikke oss selv som gjenstander, vi artikulerer vår bevissthet om å stå inne for meninger og handlinger, og inspirert av Wittgensteins peker Rödl på følgende sammenheng: Når vi tenker noe, har vi en bevissthet om tanken som gjør det meningsløst å betvile at tanken finnes. Likevel kan vi i en viss forstand være i tvil om hvem som tenker den. Lider jeg av hukommessvikt, kan jeg for eksempel lure på om det virkelig er den nye instituttstyreren som tenker det jeg tenker. Det er ikke prinsipielt annerledes enn at jeg kan lure på om det er jeg eller en person ved siden av meg i en trang heis som har skitne sko. Men når jeg vet at noen tenker X fordi jeg selv tenker det, gir det ingen mening å samtidig tenke "Noen tenker nå X, men er det jeg som tenker det?".

Denne nødvendige sammenhengen mellom fornuft og jeg-bevissthet tilsier at rasjonelt tilregnelige, menneskelige handlinger og handlingsforklaringer har en irreducibelt "indeksikalsk" karakter; de er *essensielt indeksikalske*, som det ofte sies. (Mer om fenomenet indeksikalitet:

<http://www.salongen.no/?p=2173>) La meg illustrere det med et aktuelt eksempel fra idrettens verden.

"Jeg" er et refleksivt, første persons pronomen, men vi kan også omtale oss selv med ikke-refleksive ord, for eksempel med beskrivelser eller egennavn, og nettopp personer med en uvanlig velutviklet jeg-bevissthet snakker ofte om seg selv i tredje person. Blant dem finner vi Zlatan Ibrahimovic, som i en kamp for Los Angeles Galaxy nylig fikk til en motspiller. La oss tenke oss følgende lille dialog når han kritiseres for dette etter kampen: "Hvordan kunne du være så dum, det ødelegger jo for hele laget!" "Ja det var dumt gjort av Zlatan". "Ja, og så *du*, av alle mennesker, du er jo en oppegående, intelligent person." "Men det var ikke *jeg*, det var Zlatan, verdens beste fotballspiller, som gjorde det". Hvis Zlatan mener dette alvorlig, uten å ha glemt noe av episoden, ville han ikke opptre som en tilregnelig person. Slik synes rasjonell tilregnelighet å være uløselig

knyttet til en første persons selvbevissthet.

(2) Jeg-bevisstheten er rasjonell, i en irreducibelt normativ forstand. Den *ledsager* ikke et rasjonelt tankeinnhold, som en holdning til det, for eksempel i form av et samtykke vi kan velge å gi/ikke gi. Jeg-bevisstheten er dette innholdet: Blir vi spurt om hva vi mener om en sak, finner vi ikke svaret i vårt eget sinn, forstått som en konkret, fysisk eller mental tilstand. Vi må ta stilling til hva det er rasjonelt å mene, og hvis og bare hvis vi finner vi ut av det, vet vi hva vi mener. Før vi finner ut av det, vet vi ikke hva vi mener, og har vi funnet ut av det, er det meningsløst å si at det er rasjonelt å mene det og det, men at vi selv mener noe annet. Dette tilsier at vår jeg-bevissthet ikke er en bevissthet om tenkning som en feilbarlig prosess i sinnet, den er *fornuftens* rasjonelle bevissthet om seg selv i rollen som sin egen, aktive korrekturinstans.⁶

TANKENS KRAFT

I Rödls nyeste bok, *Self-Consciousness and Objectivity*, er det et viktig poeng at fornuftens rasjonelle selvbevissthet ikke bare angår formale, men også empiriske sannheter: Objektivitet og selvbevissthet er det samme. Det vil si, det finnes ikke objektive fakta eller saksforhold på den ene siden og en subjektiv, rasjonell selvbevissthet på den andre siden, slik at vi i beste fall kan håpe at de to faktorene "møtes" i sanne oppfatninger. For også empiriske sannheter er restløst selvbevisste, og også empirisk jeg-bevissthet er identisk med hva det er rasjonelt å mene om den verden vi sanser. Selv synes jeg dette gir god mening i lys av det såkalte Moores paradoks, som bl.a. Wittgenstein var fascinert av⁷:

Å si "Det regner ute, men jeg tror det ikke" lyder paradoksalt. Hvorfor? Det er jo ikke et logisk eller semantisk paradoks, som i "Det regner og det regner ikke ute". Men det er paradoksalt i lys av den beskrevne enheten av sannhet og selvbevissthet. Hvis en person spør en venn før de skal ut på tur sammen, "Tror du at det regner nå?", og vennen er i tvil, vil hun ikke undersøke seg selv, for eksempel sin hjerne. Hun vil sjekke været, og ser hun at det regner, vet hun det og er seg bevisst å vite det. Derimot er det meningsløst å beskrive de faktiske forhold i verden på én måte og sin egen mening om dem på en annen måte. "Det regner ute" og "Jeg mener at det regner ute" betegner ikke to ulike fakta, de er ulike måter å artikulere ett og samme faktum på; at det regner. "Det regner ute, men jeg tror det ikke", er derfor et reelt paradoks, som til forskjell fra semantiske paradokser best kan kalles et refleksivt paradoks⁸.

Selv har jeg lagt dette til grunn for en utlegning av Kants begrep om *appersepsjon* eller rasjonell selvbevissthet: "Jeg tenker at p" (Jeg tenker at det regner) betegner ikke en subjektiv, mental tilstand. Formuleringen har samme objektive innhold som "p" (at det regner), noe jeg har oppsummert ved å si at *p og Jeg tenker at p har samme sannhetsbetingelser*.⁹ Forstår jeg Rödl rett, er det akkurat det han også mener, og en sentral del av boken er viet de videre konsekvenser dette vil ha for Freges distinksjon mellom en tankes "kraft" og "innhold". Konklusjonen hans er at skillet ikke lar seg opprettholde.

På dette punktet syns jeg nok boken er urimelig komplisert, men her er en mulig forståelse: Freges skille er motivert av at tilsynelatende samme tankeinnhold kan ha vidt forskjellige typer mental "kraft", som gjenstand blant annet for påstander, spørsmål, ønsker og oppfordringer. Slik kan vi ha ulike "propositional attitudes" til samme "content", som det heter. I hypotetiske sammenhenger kan vi dessuten "luften en tanke" uten å gå god for den. Sier vi "Hvis A så B" trenger vi jo verken A eller B. Men dette harmonerer ikke med poengene om enheten av sannhet, objektivitet og selvbevissthet. For hva er i denne forbindelse "innhold"; eventuelt et "saksforhold" eller en "proposition"?

Det er noe som er sammensatt av logisk subjekt og predikat, typisk formulert i at-setninger, slik at det kan kalles sant eller usant. "At treet blomstrer" er kanskje sant, men "treet er sant" gir ingen mening. Så er spørsmålet hvordan "treet" og "blomstrer" er satt sammen til en meningsbærende helhet. Tegnene på papiret står der som en enhet markert med innledende og avsluttende anførselstegn. Et tankeinnhold eller et saksforhold krever imidlertid noe mer, men hva? De kognitive eller semantiske delene er ikke limt sammen til en konkret, fysisk ting. Den eneste måten vi kan forstå helheten på, er at et konkret tre faller inn under det abstrakte begrepet "blomstre", og det gjør det dersom det er *sant* at det blomstrer.

I henhold til analysen ovenfor betyr dette at objektive saksforhold ikke finnes uten selvbevisste, sanne meninger. Man kan kanskje "prøve-sammensette" eller "liksom-sammensette" termene i en vanlig at-setning til en "liksom-tanke" eller en *mulig* sannhet i en slutningsrekke. Men et virkelig til forskjell fra et mulig saksforhold er det umulig å redegjøre for som noe annet enn en sannhet. Å gi det status som en spesiell type objekt framstår som en reifisering av tanker til noe som egentlig ikke kan kalles "tanker".

LES OGSÅ: Fornuften som grunn - [Del 1](#) • [Del 2](#)

Knytter vi tråden tilbake til *Categories of the Temporal*, ser vi nå at også perseptuelle saksforhold er selvbevisste og rasjonelle (uten at de persiperte tingene dermed er det). Forstår vi saksforholdene vi sanser, forstår vi dem som en del av vår egen selvbevissthet. Så vi har ikke verden "der" og oss selv "her", tvert imot utgjør *Mind and World* en uoppløselig, perseptuell enhet - noe kanskje René Magrittes bilder med tomme rammer foran maleriske landskaper kan illustrere: Rammen er sansningens selvbevissthet, som ikke føyer noe til innholdet av saksforholdene vi ser. Den signaliserer bare at vi forstår dem.

Viktige deler av *Self-Consciousness and Objectivity* er viet en kritikk av Adrian Moores og [Thomas Nagels](#) refleksjoner over begrensningen ved menneskelig kunnskap sett i lys av et ideal om et *View from nowhere*, altså om kunnskap som er objektiv i en absolutt eller perspektivløse forstand. Dette kan ikke være noe ideal i følge Rödl, for problemet med denne typen tenkt kunnskap er ikke at den er vanskelig å oppnå, men at den er meningsløs, og det meningsløse kan ikke være et kunnskapsideal. Enhver tenkelig sannhet er selvbevisst, og enhver rasjonell selvbevissthet er en

endelig første person-bevissthet.

Med det plasserer Rödl seg i en tradisjon fra [Sokrates](#) til [Wittgenstein](#) og andre tenkere som ikke tilstreber filosofiske *teorier* forstått som en serie argumenter for og mot bestemte utsagn eller teser. Filosofien er en snarere en besinnelse på eller også eksplisering av noe enhver rasjonell teoretiker vet, nemlig hva det vil si å mene eller utsi noe. Man drar altså ikke ut i felten væpnet med slående argumenter, men appellerer til sine samtalepartneres – eller leseres – innsikt i sannhetens første person-karakter. "in the science of self-consciousness," skriver han,

[...] it will be inappropriate to think of one's fellows as opponents or adversaries. It will make no sense to think of oneself as defending or attacking positions. It will be pointless to bite bullets. This science will be a perfectly demilitarized zone.¹⁰

Slik sett er filosofien til forskjell fra realvitenskapene en rent formal disiplin, noe som i boken etter hvert medfører en tilbakevending til Aristoteles' *Metafysikk*: Kunnskap bunner i en selvbevisst, aktiv evne (power) til å innse sannheter, og i de konkluderende kapitlene klarer Rödl å la Wittgenstein gå i dialog med Aristoteles uten snev av anakronisme. Slik får [G.W.F. Hegels](#) absolutte idealisme en tidløs forankring som medfører at Aristoteles ikke lenger først og fremst bidrar til vår forståelse av Kant. Han representerer en *første filosofi* som overskrider Kant. Jeg vet ikke om jeg kan følge Rödl helt i mål på denne krevende turen for veltrente vandrere. Men jeg føler meg temmelig sikker på at det er den mest fascinerende vandringen man kan legge ut på i dagens filosofiske landskap.

NOTER

¹ Andre viktige navn i dette miljøet er John McDowell, Robert Brandom, James Conant, Michael Thompson og Robert Pippin.

² Harvard: University Press 2012. Originalutgave *Kategorien des Zeitlichen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 2005.

³ Harvard: University Press 2007.

⁴ Jf. undertegnede "Wahrnehmung, Substanz und Kausalität bei Kant", *Kant-Studien* 92 (3), 2001. (Norsk utgave i *Objektivitet og jeg-bevissthet*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag 2000, 168-184.)

⁵ Béatrice Longuenesse gir en instruktiv omtale av boken i "Self-Consciousness", *Notre Dame*

Philosophical Reviews 2007 (9).

⁶ Hvilket også utgjør et aspekt ved fornuftens og dermed en rasjonell viljes *autonomi*.

⁷ Jf *Objektivitet og jeg-bevissthet* 29 f.

⁸ og ikke et kommunikativt paradoks, som det ofte hevdes.

⁹ *Objektivitet og jeg-bevissthet* 24 f; 59.

¹⁰ *Self-Consciousness and Objectivity*, 41